

UNIVERSITY OF HELSINKI

<https://helda.helsinki.fi>

Helda

Onko uuno urpompimpi kuin tauno? : Kolmen etunimen appellatiivistuminen kyselytutkimuksen valossa

Sarhema, Maria

University of Helsinki

2023

Sarhema, M 2023, 'Onko uuno urpompimpi kuin tauno? Kolmen etunimen appellatiivistuminen kyselytutkimuksen valossa ', *Virittäjä, Vuosikerta. 127, Nro 2, Sivut 220–240*. <https://doi.org/10.23982/vir.111967>

<http://hdl.handle.net/10138/570702>

10.23982/vir.111967

---

unspecified

acceptedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Onko *uuno urpompi* kuin *tauno*? Kolmen etunimen appellatiivistuminen kyselytutkimuksen valossa

1 Johdanto

Tauno, *urpo* ja *uuno* ovat appellatiivistuneita ilmauksia. Appellatiivistumisella tarkoitan nykypuhesuomessa produktiivista kielenilmiötä, jossa proprista tulee appellatiivi. Usein appellatiivistunut etunimi tarkoittaa 'tyhmää' (Paunonen & Paunonen 2002: 15), kuten tutkimani sanat. Olen valinnut tutkimuskohteekseni juuri nämä kolme sanaa, koska ne ovat yhtäältä laajasti tunnettuja ja käytettyjä ja toisaalta eri-ikäisiä ilmauksia. *Uunon* on esitetty appellatiivistuneen 1920-luvulla, *taunon* 1950-luvulla ja *urpon* 1970-luvulla (Paunonen 2000). Ilmaukset ovat lähimerkityksisiä, ja useissa konteksteissa niiden korvaaminen toisillaan olisikin mahdollista. Tämän tutkimuksen tavoitteena on kuitenkin selvittää, miten ilmaukset eroavat toisistaan.

Lähimerkityksisiä sanoja tutkittaessa on aineiston hankkimiseen ensisijaisesti kaksi mahdollisuutta: hyödyntää korpusaineistoa tai tehdä kysely (Vanhatalo 2002: 330). Korpusaineistoa voi tutkia korpuslingvistiikan työkaluin (esim. Ainiala & Jantunen 2019) tai laadullisin menetelmin (esim. Sivonen 2005). Olen aiemmassa tutkimuksessani (N.N.) tarkastellut kolmea etunimestä appellatiivistunutta ilmausta, *uunoa*, *taunoa* ja *urpoa* korpusaineiston avulla ja selvittänyt, miten niitä käytetään Suomi24-keskustelupalstalla. Tutkimuksessa selvisi, että vaikka kaikkia kolmea ilmausta käytetään pejoratiivisessa merkityksessä ja haukkumasanoina, niillä on myös omia erillisiä käyttöjään. *Uunoa* käytetään muita useammin viittaamassa puhujaan itseensä, *taunoa* taas 'tavallisen ihmisen' merkityksessä ja *urpoa* ennen kaikkea viittaamassa toiseen keskustelun osallistajaan tai geneerisesti pejoratiivisessa merkityksessä.

Korpusaineiston perusteella oli kuitenkin mahdotonta tehdä selvää eroa siinä, mikä sanoista on pejoratiivisin, ja myös sanojen merkityserot jäivät jossain määrin epäselviksi. Niinpä tässä artikkelissa selvitän kyselyn avulla, mitä *tauno*, *urpo* ja *uuno* vastaajien mielestä tarkoittavat ja missä määrin niitä pidetään pejoratiivisina. Tarkastelen myös sitä, mitä näistä sanoista vastaajat käyttäisivät erilaisissa konteksteissa. Lisäksi hahmottelen sanojen merkityskuvausta kognitiivisen semantiikan työkaluja hyödyntäen.

Tutkimukseni antamaa tietoa näiden kolmen sanan merkityksistä voi hyödyntää esimerkiksi sanakirjoissa. Esimerkiksi *Kielitoimiston sanakirjan* (KS) mukaan *urpo* tarkoittaa 'hölmöä', 'typerää' ja 'mänttiä' ja *uuno* näiden lisäksi myös 'junttia'. Molemmat sanat ovat arkisia. *Taunoa* KS ei tunne. Työni tulosten perusteella on mahdollista tarkentaa sanojen merkityskuvausta.

Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat.

1. Mitä lähimerkityksiset *tauno*, *urpo* ja *uuno* tarkoittavat?
2. Mitä sanoja käytetään erilaisissa lausekonteksteissa?
3. Mikä sanoista on pejoratiivisin? Entä vähiten pejoratiivinen?
4. Millainen on prototyyppinen *tauno*, *urpo* ja *uuno*? Entä epäprototyyppinen?

Artikkeli etenee siten, että seuraavassa luvussa luon lyhyen katsauksen etunimien appellatiivistumiseen, lähimerkityksisten sanojen tutkimukseen sekä merkityksen kuvaukseen kognitiivisen semantiikan viitekehyksessä. Luvussa 3 esittelen tutkimuksen metodin ja aineiston ja luvussa 4 analysoin kyselyaineiston vastauksia. Luvussa 5 syvennän sanojen merkityskuvausta kognitiivisen semantiikan käsitteitä hyödyntäen. Lopuksi kokoan havaintoni yhteen luvussa 6.

2 Tutkimuskohteena lähimerkityksiset appellatiivistuneet ilmaukset

Tässä luvussa esittelen ensin appellatiivistumista kielenilmiönä ja sen jälkeen kognitiivisen semantiikan lähestymistapaa synonymiaan sekä lähimerkityksisten sanojen tutkimusta fennistiikassa. Kolmannessa alaluvussa keskiössä on kognitiivinen näkökulma sanasemantiikkaan.

2.1 Appellatiivistuminen

Ilmiötä, jossa propria käytetään appellatiivisesti, kutsutaan appellatiivistumiseksi. Suomen kielessä – etenkin sen epämuodollisissa rekistereissä – on runsaasti erityisesti appellatiivistuneita etunimiä, mutta myös muiden nimikategorioiden edustajat voivat appellatiivistua. Esimerkiksi ilmausta *yleismies Jantunen* käytetään leikillisesti 'monitaitoisesta

(mies)henkilöstä’ (KS) ja ’virtsa’ on Helsingin slangissa kutsuttu *jaffaksi* (Paunonen 2000). Appellatiivistumisen tähänastinen fennistinen tutkimus on kuitenkin kohdistunut juuri etunimiin (esim. Hämäläinen 1956; Puolakka 2003; N.N.) Etunimeä voidaan käyttää appellatiivistuneena joko sellaisenaan (*uuno* ’tyhmä’) tai yhdyssana- tai sanaliittoilmauksina (*laiskajaakko* ’laiskuri’) kuin myös kokonaisissa lauseissa (Hämäläinen 1956: 205). Suomi ei ole tässä suhteessa ainutlaatuinen, vaan vastaavia ilmauksia on tutkittu myös ainakin ruotsissa (Sköldberg & Toporowska Gronostaj 2006: 1193), unkarissa (Takács 2007) sekä saksassa ja ranskassa (Schmitt 2009).

Aina ei ole yksiselitteistä, miksi jokin etunimi appellatiivistuu. Yhdyssanailmauksissa appellatiivistumisen motivaatio on usein ilmeisempi sanan toisen osan helpottaessa tulkintaa. Suomenkielisissä yhdyssanailmauksissa appellatiivistumista motivoivat esimerkiksi todellinen henkilö, äännerakenne, metafora, metonymia ja konnotaatio. Lisäksi yhdyssanan osana appellatiivistuvat tyypillisimmin yleiset ja tavanomaiset etunimet. (N.N.) Olen aiemmin (N.N.) pyrkinyt selvittämään *uunon*, *taunon* ja *urpon* appellatiivistumisen motivaatiota, mutta tuloksiin liittyy joitakin varauksia. On mahdollista, että *uunon* appellatiivistumisen taustalla olisi vaikuttanut suomalaisen peruskoulun isä Uno Cygnaeus, jonka etunimen oppilaat olisivat ottaneet ikäväksi koetun koulun tai tyhmäksi koetun opettajan nimitykseksi (Paunonen 2018). Täyttä varmuutta appellatiivistumisen motivaatiosta ei kuitenkaan voi saada. Appellatiivistunut *uuno* on levinnyt 1920-luvulla etenkin sotilasslangissa, ja sitä on käytetty myös yhdyssanojen perusosana, kuten sanassa *muru-uuno* ’keittiömestari’ (Hämäläinen 1956: 207). *Tauno* taas on saattanut appellatiivistua pejoratiiviseen merkitykseen muiden sekä äännerakenteeltaan että merkitykseltään samankaltaisten sanojen (esim. *taukki*, *taulapää*) tarjoaman mallin mukaan (Paunonen 2018). *Urpon* appellatiivistumiseen puolestaan on saattanut vaikuttaa sen sisältämä *rp*-fonesteemi (N.N.). Myös slangissa ja murteissa *urpoa* vanhempi ilmaus, äännerakenteeltaan läheinen arkikielen verbi *urputtaa* ’soittaa suutaan’, ’väittää vastaan’, ’haastaa riitaa’ on saattanut motivoida *urpon* appellatiivistumista (Paunonen 2018).

2.2 Lähimerkityksisten sanojen tutkimus

Perinteisessä semantiikantutkimuksessa synonymian käsittely on ollut keskeistä (ks. esim. Cruse 1986: 265–291; Cruse 2011: 142–145; Lyons 1995: 60–65). Kognitiivisessa semantiikassa synonymiaa pidetään lähtökohtaisesti käytännössä mahdottomana, koska aina muodon muuttuessa merkityskin muuttuu. Ilmaukset voivat kyllä olla toistensa funktionaalisia

vastineita tai parafraaseja, mutta ne eivät silti ole merkitykseltään identtisiä, koska ne sisältävät erilaista konventionaalistunutta mielikuvaisuutta (Langacker 1988: 10–11; ks. myös Haiman 1985: 21–22 ja Leino 1993: 50–51). Toisaalta Glynn (2014: 8) huomauttaa, että synonymian käsitettä ei tarvitse rajoittaa absoluuttiseen synonymiaan, vaan sitä voi käyttää, vaikka yhtyisikin kognitiivisen kielitieteen näkemykseen.

Lähimerkityksisiä sanoja ovat fennistiikassa tutkineet ainakin Jantunen (2001), Vanhatalo (2003), Sivonen (2005) ja Päiviö (2007). Jantunen tarkastelee kahta lähimerkityksistä adjektiivia, *keskeistä* ja *tärkeää* korpuslingvistiikan metodein. Hän kiinnittää huomiota sanojen kontekstiin eli välittömään tekstiyhteyteen ja käsittelee niiden kollokaatioita ja kolligaatioita, joista edellinen viittaa lekseemeihin ja jälkimmäinen kielioppikategorioihin, jotka tutkittavien sanojen kanssa esiintyvät (Jantunen 2001: 172–174). Jantunen tutkimus osoittaa, että tutkituilla adjektiiveilla on sekä yhteisiä että omia kollokaatteja. *Keskeisen* omat kollokaatit ovat lähes pelkästään substantiiveja, kun taas *tärkeällä* on myös muihin sanaluokkiin kuuluvia omia kollokaatteja. (Jantunen 2001: 180.) Vanhatalo (2003) jatkaa Jantunen tutkimuskohteen parissa ja tarkastelee *keskeistä* ja *tärkeää* kyselyaineiston avulla. Hän pyrkii selvittämään, miten samankaltaisia kyselyn vastaukset ovat korpustutkimuksen tulosten kanssa. Tarkastelu osoittaa, että kysely antaa samansuuntaisia vastauksia kuin korpustutkimus (Vanhatalo 2003: 361).

Sivonen (2005) tarkastelee viittätoista nykysuomen epäsuoraa reittiä ilmaisevaa verbiä hyödyntäen kognitiivisen kieliopin analyysivälineitä. Hän pohtii muun muassa verbien muodon ja merkityksen välisiä kytköksiä sekä sitä, mitä tarkasteltavat verbit kertovat kognitiivisesta tavasta hahmottaa liikettä. Päiviö (2007) puolestaan selvittää suomen *asti* ja *saakka* -partikkelien synonyymisuutta ja toteaa, että sanat ovat syntaktis-semanttisilta funktioiltaan hyvin synonyymiset. Hän ehdottaakin, että synonymian mahdollisuus on syytä sisällyttää kognitiivisen kieliopin teoriaan (Päiviö 2007: 236).

Tämä työ jatkaa suomen kielen lähimerkityksisten sanojen tarkastelua kognitiivisen semantiikan viitekehyksessä mutta laajentaa käsittelyä aiemmin vähän tutkittuun sanaston ryhmään, appellatiivistuneisiin etunimiin. Vertaan kyselyaineiston tarjoamia tuloksia aiempaan korpusaineistoon ja vahvistan aiemmat havaintoni (N.N.). Lisäksi käytän kognitiivisen semantiikan analysointivälineitä ja hyödynnän esimerkiksi prototyypisyyden käsitettä selvittääkseni tutkimieni sanojen välisiä merkityseroja.

2.3 Kognitiivinen näkökulma sanasemantiikkaan

Tarkasteltaessa merkitystä kognitiivisesta näkökulmasta kielellinen ja ensyklopedinen tieto kytkeytyvät yhteen. Ihmisellä ei siis nähdä olevan erillistä kielellisten ilmaisujen ”sanakirjaa” ja siitä erillistä maailmantietoa sisältävää ”ensyklopediaa”. Kielelliset ilmaukset eivät myöskään ole merkityksellisiä sinänsä, vaan niiden merkitys rakentuu kontekstissa. Siihen, miten ihminen hahmottaa jonkin ilmauksen merkityksen, liittyy hänen maailmantietonsa. (Langacker 1987: 154–156; ks. myös Leino 1993: 44–46.) Merkitys nähdäänkin ennen kaikkea kontekstuaalisena ongelmanratkaisuprosessina. Toisaalta kielellisten ilmausten toistuva, samanlainen käyttö johtaa siihen, että niihin myös konventionaalistuu kieliyhteisön jäsenille yhteistä tietoa merkitysjäsennyksestä.

Lisäksi kognitiivisessa kieliopissa merkityksen nähdään rakentuvan kognitiivisen alueen muodostamaa taustaa vasten erottuvana hahmona (Onikki 1994: 120; Langacker 2008: 66). Esimerkiksi viikonpäivien nimitysten taustana on seitsemänpäiväisen viikon käsite, josta kukin päivä profiloituu eri osan. Niinpä sanan *maanantai* merkitystä ei voi ymmärtää, jos ei tunne viikkojärjestelmää ja maanantain asemaa siinä. (Langacker 2008: 67; Leino 1993: 47.) Kognitiivisista alueista muodostuu matriisi, joka on yleensä monitahoinen (Langacker 2008: 44). Kognitiivisena alueena eli profiloituneen semanttisen rakenteen kontekstina voi toimia mikä tahansa käsitteistys, ja alueet voi jakaa perusalueisiin ja abstrakteihin alueisiin (Langacker 1987: 113–114 & 148–150; Onikki 1994: 121–122). Perusalueet ovat alueita, joita ei voi johtaa muista käsitteistä. Tällaisia ovat esimerkiksi tila ja aika. Suurin osa kognitiivisista alueista on kuitenkin abstrakteja¹. Abstraktille alueelle ei ole tarkkaa määritelmää, vaan sellaisena voi toimia mikä tahansa käsitteistys, jota voidaan hyödyntää semanttisessa kuvauksessa. Se voi olla yksinkertainen tai monimutkainen ja perustua esimerkiksi aistihavaintoihin, tunteisiin tai kokemuksiin, mutta yhtä hyvin se voi olla abstrakti mielikuva. Abstrakteihin alueisiin lukeutuu myös tilannekontekstin ymmärtäminen. (Langacker 2008: 44–45.)

Merkitykset voidaan nähdä myös semanttisina kategorioina. Klassisessa komponenttianalyysimallissa merkityksen nähdään koostuvan komponenteista, ja tietyt ominaisuudet joko kuuluvat sanan merkitykseen tai eivät. Merkitys koostuu välttämättömistä

---

¹ Langacker (2008) käyttää termiä *nonbasic*, koska alueet voivat olla myös fyysisiä eivätkä pelkästään abstraktisia. Pitäydyn kuitenkin aiemmin käytetyssä (Langacker 1987; Leino 1993; Onikki 1994) termissä *abstrakti*.

ja riittävästä ominaisuuksista, ja se rakentuu kontrastissa toisten saman semanttisen alueen sanojen merkitykseen. (Nida 1975: 32–33; ks. myös Katz & Fodor 1963.) Kognitiivinen lähestymistapa haastaa komponenttianalyysin, eikä merkityksen määrittely sen mukaan ole näin mustavalkoista. Määriteltäessä entiteetin kuulumista tiettyyn kategoriaan ei ole kyse siitä, että entiteetillä joko on tai ei ole tietty ominaisuus, vaan siitä, kuinka lähellä kategorian optimaalista jäsentä tämä entiteetti on. Siten onkin mielekkäämpää puhua kategorian prototyypisistä edustajista, johon verrattavat muut jäsenet ovat erilaisissa perheyhtäläisyysuhteissa prototyyppiin. Esimerkiksi prototyyppinen *kuppi* on tietynmuotoinen posliininen esine, jolla on korva ja jota käytetään juomiseen. Se ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö muovinen tai korvaton esine voisi olla *kuppi*. (Taylor 2003: 43–45.)

Kognitiivisessa semantiikassa prototyypisyyden käsitettä voi hyödyntää myös abstrakteihin kielellisiin kategorioihin. Kielellisten ilmausten merkitystaustan määrittämiseen ei ole valmiita kuvausvälineitä, ja taustatiedon kuvausta voidaankin kehittää vain yksittäisten ilmaustyyppien merkitysrakennetta aineistolähtöisesti analysoimalla (Onikki 1994: 126). Hyödynnän prototyypin, kognitiivisen alueen, kuvion ja taustan käsitteitä hahmotellessani tutkimieni ilmausten merkityskuvausta luvussa 5 ja pyrin samalla osaltani kehittämään taustatiedon kuvausta appellatiivistuneiden pejoratiivisten ilmausten analyysissa.

3 Menetelmä ja aineisto

Käytän aineistonkeruussa kyselymenetelmää. Kysely on eräänlaista kollektiivisen kielitajun hyödyntämistä (Hamunen & Konstenius 2020: 139; ks. myös Itkonen & Pajunen 2010: 74), ja sitä voidaan käyttää erilaisten kielenilmiöiden havainnointiin. Langackerin (2008: 86) mukaan natiivipuhujien intuitiota voi hyödyntää merkityksen tutkimuksessa, sillä vaikka yksittäisen tavallisen kielenpuhujan ei voi odottaa pystyvän määrittelemään tarkasti tietyn lekseemin merkitystä, suuren joukon vastaukset voivat auttaa esimerkiksi polyseemisten sanojen merkityksen määrittelyssä. Suomalaisessa kielentutkimuksessa kyselyä onkin käytetty metodina esimerkiksi polysemian (Raukko 2002), lähisynonymian (Vanhatalo 2002 & 2003) ja termien (Luodonpää-Manni 2013) tutkimuksessa. Lisäksi kysely voi olla paitsi metodi myös tutkimuksen kohde, kuten Vanhatalon (2005) ja Raukon (tekeillä) väitöskirjoissa. Kansainvälisesti kyselyä on käytetty metodina esimerkiksi partikkeliverbien läpinäkyvyyden tutkimuksessa (Munro ym. 2010).

Tutkimustani varten olen toteuttanut internetkyselyn syksyllä 2017. Kyselylomakkeeni (liite) koostui ennakkotiedoista, monivalintatehtävistä sekä avoimista ja asteikkokysymyksistä.² Monivalintatehtävissä vastaajien tuli täydentää *tauno*, *urpo* tai *uuno* virkekontekstiin sen perusteella, mikä heidän mielestään sopi siihen parhaiten. Vastaus oli mahdollista jättää tyhjäksi, mutta yhteen kohtaan ei voinut valita useampaa sanaa. Virkkeitä oli 20, ja muotoilin ne siten, että ne osittain mukailivat aiempaa korpusaineistoa (vrt. N.N.). Monivalintatehtäviä laatiessani pyrin siihen, että virkkeet olisivat keskenään erilaisia, ja siksi mukana oli niin myönteisiä kuin kielteisiä lauseita sekä kysymyslauseita. Lisäksi täydennettävällä sanalla viitattiin eri ihmisiin (itseän, puhuteltavaan, johonkin muuhun tiettyyn henkilöön tai ihmisiin yleisesti) ja täydennettävän sanan edellä oli erilaisia määritteitä. Tällä tavoittelin sitä, että korpuspohjainen ja kyselytutkimusaineisto olisivat mahdollisimman vertailukelpoisia keskenään. Monivalintatehtävät olivat lomakkeessa omalla sivullaan ennen muita kysymyksiä, jotta vastaukset niihin olisivat mahdollisimman spontaaneja eikä vastaaja vielä siinä vaiheessa olisi eksplisiittisesti analysoinut sanojen merkitystä. Vastaajan oli kuitenkin mahdollista peruuttaa kyselyssä ja muuttaa vastauksiaan. Lomaketta ei sen sijaan ollut mahdollista tallentaa ja palata vastaamaan myöhemmin. Avoimissa kysymyksissä kysyttiin, mitä *tauno*, *urpo* ja *uuno* tarkoittavat, ja asteikkokysymyksissä vastaajat arvioivat sanojen pejoratiivisuutta ensin erikseen ja sitten suhteessa toisiinsa. Pohdin kyselymetodiin liittyviä ongelmia luvussa 4.4.

Aineistonkeruun ensimmäisenä vaiheena oli 16 vastaajan pilotti, joka oli auki 24.–27.9.2017. En tehnyt pilotin jälkeen kyselyyn muutoksia ja lisäksi tarkastelen vastauksia massana enkä nosta yksittäisten vastaajien vastauksia esiin, joten myös pilottivastaukset on sisällytetty lopulliseen aineistoon. Varsinaiseen aineistonkeruuseen tarkoitettu kysely oli auki kaikille halukkaille vastaajille 29.9.2017–7.10.2017. Halusin tavoittaa mahdollisimman laajan ja monipuolisen vastaajajoukon mutta en halunnut kohdentaa kyselyä millekään tietylle ryhmälle. Niinpä jaoin X yliopiston e-lomakkeella tehdyn kyselyn avoimena julkaisuna omalla Facebook-sivullani ja pyysin jakamaan sitä eteenpäin. Kyselyä jaettiin 71 kertaa, ja se jaettiin muun muassa kielestä kiinnostuneille maallikoille tarkoitettuun Aristoteleen kantapää -ryhmään. Koska linkki kyselyyn oli vapaasti jaettavissa internetissä, vastaajat voivat periaatteessa olla keitä tahansa. Vastauksia kertyi yhteensä 542 kappaletta, mutta yksi vastaajista oli alaikäinen. Koska alaikäisen vastaajan huoltajien suostumusta ei voitu selvittää, tämä vastaus on jätetty

---

² Kyselylomakkeessa kysyttiin myös sitä, tunteeko vastaaja jonkun *Uunon*, *Taunon* tai *Urpon* ja kokeeko hän sen vaikuttaneen vastauksiin, sekä sitä, tietääkö vastaaja muita etunimestä syntyneitä ilmauksia. Näiden kysymysten käsittely jää kuitenkin toiseen tutkimukseen.

pois aineistosta. Lisäksi kymmenen vastaajan äidinkieli oli muu kuin suomi. Muunkielisiä vastaajia on liian vähän, jotta heidän vastauksiaan voitaisiin verrata äidinkielisten vastauksiin, eikä muunkielisten vastaajien suomen kielen taitotasosta ole tietoa. Siksi päädyin poistamaan aineistosta muiden kuin äidinkielisten suomenpuhujien vastaukset, joten aineistoon jäi lopulta 531 vastausta. Vastaajissa oli ilmoituksensa mukaan 439 naista, 78 miestä ja 13 muunsukupuolista. Yksi ei kertonut sukupuoltaan. Vastaajien ikäjakauma näkyy taulukosta 1.

Taulukko 1. Kyselyn vastaajien ikäjakauma.

ikä	lukumäärä
18–29 vuotta	98
30–39 vuotta	194
40–49 vuotta	112
50–59 vuotta	69
60–69 vuotta	40
yli 70 vuotta	15

Kuten taulukosta 1 käy ilmi, suurin osa kyselyn vastaajista oli alle 50-vuotiaita, mitä selittänee aineistonkeruutapa. Vanhin oli 86-vuotias, ja vastaajista kolme ei ilmoittanut syntymävuottaan. Keskimääräinen vastaaja oli 41-vuotias nainen.

Aineiston analyysiin olen käyttänyt Microsoftin Excel-ohjelmaa sekä #LancsBox-työkalua (Brezina, Weill-Tessier & McEnery 2020). Exceliä olen käyttänyt keskiarvojen laskemiseen ja kaavioiden tekemiseen, ja #LancsBoxin avulla olen tehnyt frekvenssilistoja avoimissa vastauksissa käytetyistä sanoista. Analyysi on pääosin kvantitatiivista kuvausta, mutta käytän myös laadullisia menetelmiä tuloksia tulkitessani. Koska vastaajajoukkoni ei perustu otantaan, tuloksia ei voi suoraan yleistää vastaajajoukon ulkopuolelle. En myöskään pyri tilastolliseen merkitsevyyteen. Tulosten luotettavuutta lisää kuitenkin se, että vertaan niitä aiemman korpustutkimuksen tuloksiin ja pyrin vahvistamaan aiempia havaintoja.

4 Mitä kysely kertoo *taunosta*, *urpost* ja *uunosta*?

Kyselyaineisto vahvistaa aiemman havainnon siitä, että itseen viitataan etenkin *uunolla* ja 'tavalliseen ihmiseen' *taunolla*, kun taas *urpoa* käytetään yleisenä haukkumasanana (vrt. N.N.).

Aineisto osoittaa myös, että *urpo* on ilmauksista selvästi pejoratiivisin. Analysoin seuraavassa tutkimieni ilmausten merkitystä avointen kysymysten vastausten perusteella. Tämän jälkeen erittelen monivalintatehtävien vastausten avulla sitä, miten ilmauksia käytetään, sekä tarkastelen sitä, miten pejoratiivisina ilmauksia on pidetty. Lopuksi kokoan havaintoni yhteen.

4.1 Mitä ilmaukset tarkoittavat?

Avoimilla kysymyksillä selvitettiin, mitä *tauno*, *urpo* ja *uuno* vastaajien mielestä tarkoittavat. Osa vastauksista oli lyhyitä, jopa yksisanaisia (*tyhmä*; *hölmö*), kun taas osa vastaajista kirjoitti monisanaisemmin. Eräs vastaaja on esimerkiksi kuvannut *taunon* merkitystä näin: *Vähän tyhmä, mutta ei ihan urpo, eli tahattomasti. :) Toimii vähän ajattelemattomasti, mutta tarkoitus ei välttämättä ole paha, eikä aiheuta isoa harmia.*

Tein #LancsBox-työkalun avulla frekvenssilistat avoimissa vastauksissa käytetyistä sanoista saadakseni selville, mitkä sanat merkityskuvauksissa toistuvat ja mitkä niistä ovat yleisimpiä. Sanojen, jotka useimmin toistuvat vastauksissa, voi katsoa kuvastavan vastaajien näkemystä *taunon*, *urpon* ja *uunon* merkityksistä. Poistin frekvenssilistoilta sanat, jotka eivät kertoneet sanojen merkityksestä. Tällaisia olivat esimerkiksi *sana*, *ja*, *tarkoittaa* ja *on*. Poistin listoilta myös ilmaukset *tauno*, *urpo* ja *uuno*, koska niitä käytettiin usein vertailuun (esim. *Urpo on tyhmempi kuin uuno*). Lisäksi yhdistelin samakantaiset sanat (esim. *tavallinen* ja *tavallisuus*) yhdeksi sanapesyeksi ja laskin niiden frekvenssit yhteen. Taulukoissa 2–4 kolme pistettä kuvaa sitä, että ryhmään kuuluu muitakin sanoja kuin rivillä mainitut.

Taulukossa 2 näkyvät kaikki sellaiset sanapesyeet, jotka esiintyivät vastauksissa *taunon* merkityksestä vähintään 15 kertaa.

Taulukko 2. Mitä *tauno* tarkoittaa?

1.	tavallinen/tavallisuus/tavis	148
2.	yksinkertainen	103
3.	tyhmä/tyhmyys/...	100
4.	hölmö/hölmöily/...	63
5.	hidas/hidasälyinen/...	33
6.	mies/miespuolinen/...	28
7.	hyväntahtoinen/-sti	20
8.	tauksi/taukis	20
9.	(tavallinen) tallaja	19

10. keskimääräinen/keskiverto-/...	15
12. typerys/typeryys/typerä	15

Taunon merkitys määritellään ensisijaisesti 'tavalliseksi' (148 mainintaa). *Tauno* on myös 'yksinkertainen' (103), ja vasta kolmanneksi useimmin (100) mainitaan merkitys 'tyhmä'. Taulukossa 2 mainittujen sanapesyeiden lisäksi vähintään viisi mainintaa ovat saaneet muun muassa *etunimi*, *erisnimi*, *neutraali*, *hömelö*, *maalainen*, *naapuri*, *tavan*, *juntti*, *ajattelematon*, *lempeä*, *mattimeikäläinen*, *(kuka) tahansa*, *haukkumasana*, *höntti*, *kiltti*, *tietämätön* ja *tahvo*. Näistä määrittelyistä piirtyy kuva 'tavallisesta', 'hölmöstä' ja 'hidasälyisestä' mutta kuitenkin 'kiltistä' 'miehestä'. Huomattavaa on myös se, että *etunimi* ja *erisnimi* on mainittu useita kertoja. Osa kertoikin pitävänsä *taunoa* ensisijaisesti nimenä. *Taunoa* on kuvattu esimerkiksi näin: *Nimi. Myös hellämielisempi solvaava ja alentuva metkitys³ kuin esim. Urpolla*. Toinen vastaaja taas kirjoittaa näin: *Semmoinen lämminhenkinen nimitys hömelölle ihmiselle. Aika pehmeä ja humoristinen tapa sanoa. Tavallinen tallaaaja*.

Vastausten perusteella *tauno* on nimityksenä humoristinen ja hyväntahtoinen. Sitä käytetään, jos halutaan ilmaista toisen yksinkertaisuus tai tyhmyys loukkaamatta tätä. Ensi sijassa *tauno* on kuitenkin 'tavallinen'.

Urpon määrittelyissä sen sijaan korostui 'tyhmyys', kuten taulukosta 3 voi havaita.

Taulukko 3. Mitä *urpo* tarkoittaa?

1. tyhmä/tyhmyys/...	235
2. idiootti/idioottisesti	107
3. typerä/typerys/...	98
4. hölmö/hölmöillä/...	55
5. käyttäytyvä/käyttäytyy	55
6. ärsyttävä/...	47
7. ääliö	41
8. ajattelematon/...	33
9. negatiivinen/...	32
10. huonosti	30
11. tahallaan/...	30
12. ilkeä/ilkeämielinen/...	22
13. ymmärtämätön/...	22
14. haukkumasana/-nimi/...	21
15. yksinkertainen	20

³ Olen säilyttänyt vastausten kirjoitusasun sellaisenaan.

16. tietämätön/tietämättömyys/...	18
17. tavalla	17
18. vittu/vitun/vittumainen	15

'Tyhmyys' mainittiin vastauksissa 235 kertaa. Toiseksi yleisin (107 mainintaa) oli 'idiootti'. *Urpoa* pidetään myös 'typeränä' ja 'hölmönä'. Lisäksi usein mainittiin käyttäytyminen, ja käyttäytymistä määriteltiin jollain lailla negatiivisesti. Vähintään viisi mainintaa saivat myös muun muassa *pöljä, juntti, älykääpiö, kusipää, pahantahtoinen, vähä-älyinen, mulkku, itsekäs, tollo, dorka, sivistymätön* ja *huonokäyttöksinen*. *Urpon* määrittelyissä korostuu se, että tyhmyys on itse aiheutettua, eli *urpo* on 'pahantahtoinen' ja 'tahallaan huonosti käyttäytyvä' 'äälö'. Eräs vastaaja kuvaakin *urpoa* näin: *Urpo on näistä selvästi voimakkaimmin negatiivinen tyhmä. Urpo sisältää useimmiten konnotaation tahallisuudesta: jos joku on liikenteessä urpo, hän tahallaan rikkoo sääntöjä. Uuno ja tauno ovat todennäköisemmin synnynnäisesti yksikertaisia.* Toinen taas vastaa näin: *Vitun urpo. Ärsyttävä, tyhmä ja kaikin puoli idiootti.*

Sekä *urpon* määrittelyyn käytetyistä sanoista että näistä esimerkkivastauksista käy ilmi, että *urpo* on pejoratiivinen ilmaus ja haukkumasanana paljon *taunoa* tylympi. *Urpo* on tutkituista sanoista ainoa, jonka määrittelyyn on käytetty kirosanoja: *vittu, vitun* tai *vittumainen* on mainittu 15 kertaa ja *mulkku* 5 kertaa. *Urpon* määrittelyyn käytetyt sanat ovatkin pejoratiivisempia *taunon* tai *uunon*.

Vastaajien *uunolle* antamat merkitysmäärittelyt näkyvät taulukosta 4.

Taulukko 4. Mitä *uuno* tarkoittaa?

1. tyhmä/tyhmyys	180
2. hölmö/hölmöillä	106
3. yksinkertainen/yksinkertaisuus	102
4. tietämätön/tietämättömyys	37
5. turhapuro/turhapuro-tyylinen	32
6. hidas/hidasälyinen/...	26
7. (ei) ymmärrä/ymmärtämätön	25
8. hyväntahtoinen/-sti	22
9. pihalla	21
10. ajattelematon/(ei) ajattele/...	20
11. hömelö/hömelösti/hömyy	16
12. tajuta/tajuava	16
13. (ei) osaa/osaamaton	15

Kuten *urpoa*, myös *uunoa* pidetään ensisijaisesti 'tyhmänä' (180 mainintaa). *Uunoa* pidetään tyypillisesti myös 'hölmönä' ja 'yksinkertaisena'. Usein mainitaan myös elokuvahahmo Uuno Turhapuro, mikä viittaa siihen, että hahmo nähdään *Uuno*-nimen appellatiivistumisen taustalla (Vrt. N.N.). *Uuno* ei myöskään ymmärrä, ajattele, tajua tai osaa. Vähintään viisi kertaa on mainittu lisäksi esimerkiksi *hassu*, *idiootti*, *typerä*, *harmiton*, *lievä*, *höpsö*, (*ei*) *älykäs*, *haukkumasana*, *höntti*, *hajamielinen* ja *tahaton*. Vaikuttaa siis siltä, että *uuno* on 'harmiton ja hyväntahtoinen hölmö' tai 'tahattomasti tyhmä'. *Uunoa* kuvataan esimerkiksi näin: *Joku, joka on tyhmä, mutta ei huonolla tavalla. Uunoksi voidaan kutsua ystävällisesti ihmistä, jolla on esimerkiksi mennyt jokin juttu pieleen. Uunun hyväntahtoisuus käy ilmi toisen vastaajan kuvauksesta: Aika viaton hönö, ei paha tarkoittava kämmäilijä.*

Kuten *uunun* määrittelyistä ja esimerkkivastauksista käy ilmi, *uuno* on haukkumasana *taunon* kaltainen, eli sitä käytetään, kun halutaan hyväntahtoisesti tuoda esiin toisen typerä toiminta. *Uuno* saattaa tehdä asioita väärin vahingossa tai ymmärtämättömyyttään.

Kyselyvastausten perusteella alkaa muodostua kuva *taunon*, *urpon* ja *uunun* merkityksistä ja semanttisista eroista. Palaan luvussa 5 siihen, miten ilmausten merkityskuvausta voi avointen vastausten pohjalta syventää kognitiivisen kielentutkimuksen viitekehysessä.

4.2 Miten ilmauksia käytetään?

Selvitin tutkimieni ilmausten käyttöä monivalintatehtävällä, jossa vastaajat valitsivat virkkeeseen parhaiten sopivan ilmauksen. Taulukko 5 havainnollistaa monivalintatehtävien vastausten jakautumisen. Vastaukset on ryhmitelty siten, että ensimmäisenä on useimmin valittu ilmaus *urpo* ja kaikki sellaiset virkkeet, joissa se on valittu sopivimmaksi sanaksi. Tämän jälkeen tulevat virkkeet, joissa kaikkiaan toiseksi yleisimmin valittu *uuno* on valittu sopivimmaksi sanaksi, ja lopuksi virkkeet, joissa *tauno* on valittu sopivimmaksi. Kunkin kysymyksen kohdalla useimmin valittu vastaus on lihavoitu. Kysymysten esitysjärjestys kyselylomakkeessa näkyy liitteessä.

Taulukko 5. Monivalintatehtävien vastausten jakautuminen

	urpo	uuno	tauno
Taas joku _____ valittaa.	479	25	22
Turpa kiinni, vitun _____!	467	44	15

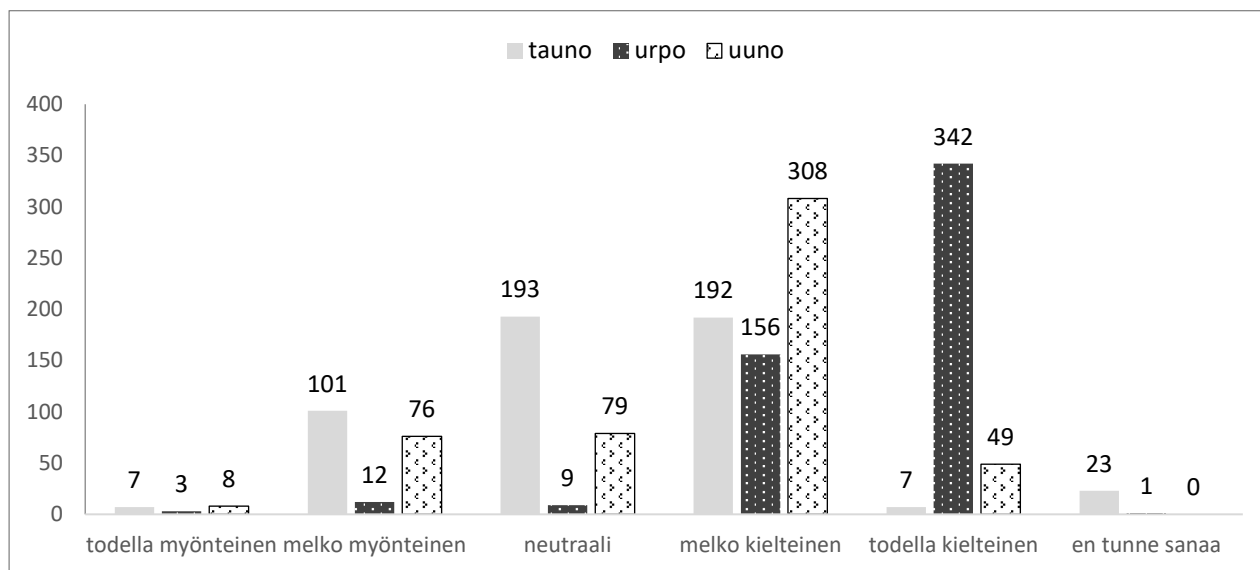
Pekka oli eilen täysi _____, kun se alkoi haastaa riitaa Matin kanssa.	455	43	28
Voi saatana, ootte kyllä _____.	450	54	20
Mistä näitä _____ oikein sikiää?	423	72	31
Harvoin törmää tuollaisiin _____.	404	83	38
Kaikkia _____ ei voi eikä pidä miellyttää.	386	89	49
Oletko sä ihan _____?	374	137	18
Ärsyttää lukea tällaisten _____ kielioppivirheitä!	309	152	63
Eihän sulla _____ ole autoakaan.	307	145	69
Mun mielestä olet kyllä tosi _____.	301	161	57
Kaveri on niin _____, että kaivoi ihan oman haudan itselleen!	284	169	66
Täydellisiä _____ olette kaikki.	273	178	71
Mun puoliso on joskus ihan _____.	270	205	51
Kokeen maksimipisteet on 50 eikä 30 senkin _____.	269	195	62
Ihan _____ oikeasti olet?	247	216	58
Ehkä olen vähän _____, mutta haluaisin pyytää apua yhdessä asiassa.	140	335	52
En olekaan niin _____ . :)	206	270	48
Valtteri Bottas on parempi ajaja kuin tavallinen _____.	82	71	373
Vaikka naapurin _____ valittaisiin pääministeriksi, sama meno jatkuu Suomessa.	195	114	217
yhteensä	6321	2758	1408

Kuten taulukosta 5 käy ilmi, yhteensä 16 kohdassa yleisin vastaus oli *urpo*. On mahdollista, että *urpo* paitsi sopii vastaajien mielestä kyseisiin lauseisiin parhaiten myös on vastaajille tutuin ilmaus appellatiivistuneena. *Urpo* on yleisin valinta etenkin virkkeissä, joissa on voimasanoja, sekä virkkeissä, joissa puhutaan valittamisesta tai riidan haastamisesta. Jälkimmäisissä *urpon* valintaa saattaa osaltaan motivoida *urputtaa*-verbi. *Uuno* on yleisin vain itsen viittaavissa virkkeissä ja *tauno* vain 'tavallisen ihmisen' merkityksessä. Aiempi korpuspohjainen tutkimukseni osoitti, että tyypillisesti itsen viitataan *uunolla* ja että *tauno* merkitsee 'tavallista ihmistä' (N.N.). Monivalintatehtävien vastaukset vahvistavat nämä havainnot.

Tarkasteltaessa annettujen vastausten kokonaismäärää voi huomata, että *urpo* on annettu vastaukseksi useimmin – onhan se yleisin vastaus lähes joka kohdassa. Vaikka sekä *uuno* että *tauno* on yleisin vastaus kahdessa kohdassa, *uuno* on kuitenkin kaikkiaan näistä kahdesta selvästi yleisempi vastaus. *Tauno* on siis harvinaisin vastaus, mikä viittaa siihen, että sen nähdään merkitsevän ensisijaisesti nimenomaan 'tavallista ihmistä', tai siihen, että se ei ole pejoratiivisessa appellatiivisessa merkityksessä yhtä tunnettu kuin *urpo* ja *uuno*.

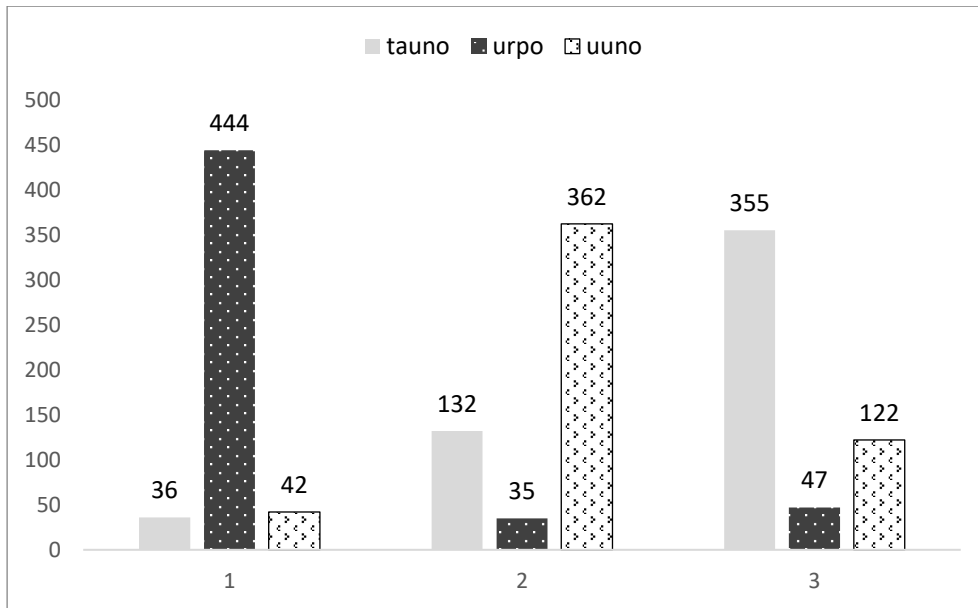
4.3 Mikä ilmauksista on pejoratiivisin?

Vastauksista käy myös eksplisiittisesti ilmi, että *tauno* on vastaajille vierain ilmaus appellatiivistuneena. Kuviosta 1 näkyy, kuinka myönteisenä tai kielteisenä vastaajat ilmauksia pitävät ja tuntevatko he ilmaukset. Yhteensä 23 vastaajaa on ilmoittanut, ettei tunne *tauno*-sanaa. *Urpo* oli vieras appellatiivi vain yhdelle, ja kaikki vastaajat tunsivat *uunon*.

Kuvio 1. Kuinka myönteisiä tai kielteisiä *tauno*, *urpo* ja *uuno* ovat sävyltään?

Kuviosta 1 näkyy, että *urpoa* pidetään näistä kolmesta kielteisimpänä ilmauksena. Suurin osa vastaajista (342; 64 %) onkin pitänyt *urpoa* ”todella kielteisenä”. Laskeakseni ilmausten keskimääräisen kielteisyyden olen muuttanut vastaukset numeerisiksi siten, että ”todella myönteinen” saa arvon 1 ja ”todella kielteinen” arvon 5. Keskimäärin *urpon* kielteisyys on 4,56. Toiseksi kielteisimpänä pidetään *uunoa*, jonka keskiarvo on 3,60. Suurin osa vastaajista (308; 58 %) on pitänyt sitä ”melko kielteisenä”. *Taunoa* taas on pidetty lähes yhtä usein ”neutraalina” (193; 36 %) ja ”melko kielteisenä” (192; 36 %), ja sen keskiarvo on 3,18. Siten näyttää selvältä, että sanoista pejoratiivisimpana pidetään *urpoa* ja vähiten pejoratiivisena *taunoa*. Havainnon vahvistaa kuvio 2, josta näkyy, millaiseen keskinäiseen järjestykseen vastaajat ovat nämä kolme ilmausta asettaneet.

Kuvio 2. *Taunon*, *urpon* ja *uunon* keskinäinen järjestys. Kielteisoin on numero 1 ja vähiten kielteinen numero 3.

Kuten kuvio 2 osoittaa, suurin osa vastaajista (444; 85 %) on asettanut *urpon* kielteisimmäksi. *Urpon* keskiarvo on 1,25. *Uuno* taas on asetettu useimmin (362 kertaa; 68 %) toiseksi kielteisimmäksi, ja sen keskiarvo on 2,15. *Tauno* puolestaan on arvioitu yleisimmin vähiten kielteiseksi (355 kertaa; 67 %), ja sen keskiarvo on 2,61. Kuvioista 2 näkyy kuitenkin myös se, että 132 vastaajaa (25 %) piti *taunoa* toiseksi kielteisimpänä ja 122 (23 %) taas *uunoa* vähiten kielteisenä. Voikin sanoa, että *urpo* on ilmauksista pejoratiivisin ja selvästi pejoratiivisempi kuin *uuno* ja *tauno*. Toiseksi pejoratiivisin on *uuno* ja vähiten pejoratiivinen *tauno*, mutta *uunon* ja *taunon* keskinäinen ero ei ole kovin suuri.

4.4 Kyselyaineiston kokoavaa tarkastelua

Kun tarkastellaan avoimia kysymyksiä, monivalintatehtäviä ja pejoratiivisuutta selvittäviä kysymyksiä yhdessä, *taunon*, *urpon* ja *uunon* väliset merkityserot alkavat hahmottua. *Urpo* tarkoittaa ensisijaisesti 'tyhmää', ja *urpon* tyhmyys on itse aiheutettua, eli hän käyttäytyy tahallaan typerästi. *Uunokin* on ensisijaisesti 'tyhmä', mutta hänen tyhmyytensä ei johdu tahallisesta käytöksestä vaan ajattelemattomuudesta tai ymmärtämättömyydestä. *Tauno* taas on ensisijaisesti 'tavallinen' mutta myös 'tyhmä'. *Taunon* tyhmyys on hyväntahtoista ja kumpuaa yksinkertaisuudesta ja hidasälyisyydestä. *Uunoa* käytetään etenkin viittaamassa itseen ja *taunoa* 'tavallisen' merkityksessä.

Näyttää siltä, että ilmausten pejoratiivisuus on suhteessa siihen, missä määrin 'tyhmyys' nähdään omasta toiminnasta johtuvana. Siinä missä *urpo* käyttäytyy tahallaan tyhmästi, *uuno* on tyhmä ajattelemattomuuttaan ja *tauno* hidasylyisyyttään. *Urpoa* pidetäänkin ilmauksista pejoratiivisimpana, *uunoa* toiseksi pejoratiivisimpana ja *taunoa* vähiten pejoratiivisena. Siihen, että *taunoa* pidetään vähiten pejoratiivisena, saattaa vaikuttaa myös sen ensisijainen merkitys 'tavallinen'.

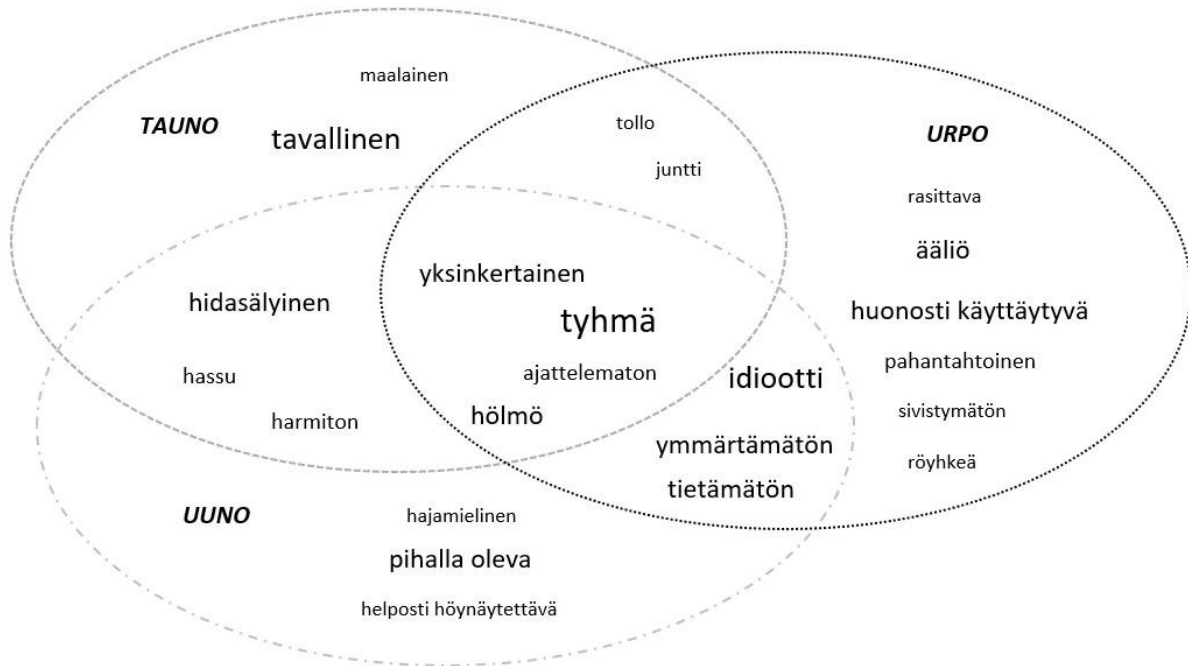
Kyselyn etu esimerkiksi korpusaineistopohjaiseen tutkimukseen nähden on se, että tutkija ei ole pelkästään oman kielitajunsa varassa esimerkiksi sanojen merkitystä tai pejoratiivisuutta tulkitessaan vaan hän saa avukseen kyselyn vastaajien kielitajun (kielitajusta kielentutkimuksen menetelmänä ks. Hamunen & Huomo 2020). Ongelmallista taas on se, että vastaajat eivät välttämättä kykene eksplikoimaan kyselyyn vastatessaan sitä, miten he todellisuudessa käyttäisivät kieltä. Voi siis olla, että spontaanissa kielenkäyttötilanteessa vastaaja toimisi eri tavoin kuin hän kyselyyn vastatessaan ajattelee (Vanhatalo & Vehkalahti 2020: 268). Lisäksi kysymyksenasettelu ja vastaajien käsitys kyselystä tekstilajina voivat vaikuttaa vastauksiin, eivätkä vastaajat välttämättä kykene erittelemään sanojen merkityksiä. Koska kysely oli anonymi eikä osallistujista kerätty seurantatietoja, on mahdollista, että joku on täyttänyt kyselylomakkeen monta kertaa. Näistä seikoista huolimatta suuresta vastaajajoukosta saadaan esiin toistuvia tendenssejä, jotka kertovat jotakin keskeistä siitä, miten vastaajat hahmottavat sanojen merkityksiä ja miten sanoja heidän mielestään käytetään. Yksi osoitus tulosten luotettavuudesta on se, että kaikkiaan ne ovat samansuuntaisia kuin aiemmassa korpusaineistopohjaisessa tutkimuksessa (N.N.).

5 *Taunon, urpon* ja *uunon* merkityskuvaus kognitiivisen semantiikan viitekehyksessä

Edellä olen analysoinut kyselyaineistoa ja kuvannut *taunon*, *urpon* ja *uunon* merkityksiä, käyttöä ja pejoratiivisuutta sen valossa. Seuraavaksi syvennän ilmausten merkityskuvausta luvussa 2.3 esiteltyjä kognitiivisen semantiikan käsitteitä hyödyntäen ja vien analyysiä ja pohdintaa pidemmälle kuin pelkän kyselymetodini avulla olisi mahdollista. Esittelen ensin niitä kognitiivisia alueita ja taustoja, joita ilmausten merkityskuvauksessa yhdistyy, ja siirryn sen jälkeen pohtimaan sitä, millaisia ovat prototyypiset ja epäprototyypiset *tauno*, *urpo* ja *uuno*. Siten pystyn nostamaan esiin niitä seikkoja, jotka sanojen merkityskuvauksessa ovat keskeisiä.

Kuvattaessa *taunon*, *urpon* ja *uunon* merkitystä ja hahmoteltaessa niiden kuvaamiseen tarvittavaa taustaa kognitiiviset perusalueet eivät riitä, ja abstraktienkaan alueiden määrittelemisen ei ole yksiselitteistä. Sanojen merkityskuvauksen taustassa yhdistyy tieto ainakin siitä, että sanat ovat miehennimistä appellatiivistuneita ilmauksia, sekä niiden pejoratiivisuudesta ja epämuodollisuudesta. Kuviona toimivien *taunon*, *urpon* ja *uunon* merkitys hahmotetaan siis pejoratiivisuuden, appellatiivistumisen ja epämuodollisen rekisterin taustaa vasten. Toisaalta näillä sanoilla on erilaisia merkityksiä, ja niitä käytetään eri konteksteissa eri tavoin, jolloin se, millaisesta matriisista tausta koostuu, voi vaihdella. Tässä tutkimuksessa tarkastelen *taunoa*, *urpoa* ja *uunoa* kyselyaineiston avulla, ja kyselyvastaukset muodostavat sen kontekstin, josta hahmotelen sanojen merkityskuvausta. Hyödynnän kategorisoinnin ja prototyypin käsitteitä, jotka auttavat hahmottamaan sitä, mikä sanojen merkityksessä on keskeistä ja mikä perifeerisempää.

Hahmotelen tutkimieni sanojen merkityskuvausta sekä niiden prototyyppejä kyselyn avointen vastausten pohjalta. Lähtökohtani on se, että käytän vastaajien antamissa määritelmässä esiintyviä luonnehdintoja perheyhtäläisinä piirteinä, joiden avulla voi hahmottaa merkitystihentymiä eli jonkinasteisia (ala)merkityksiä. Alamerkitysten rajat ovat sumeat ja limittyvät, enkä ota niihin tarkemmin kantaa. Useimmin sanalle annetut määritelmät muodostavat siis kuvan prototyyppisestä *taunosta*, *urpost*a ja *uunosta*, kun taas harvemmin annetut määritelmät edustavat kategorian epäprototyyppistä edustajaa. Kuvio 3 näyttää sanoille useimmin annettuja omia ja yhteisiä määritelmiä. Rajallisen tilan vuoksi kaikki määritelmät eivät ole mukana. Mitä isommalla tietty määritelmä on kirjoitettu, sitä useammin se on avoimissa vastauksissa mainittu. Olen ottanut sanojen yhteisten merkitysmäärittelyiden sijoittelussa huomioon sen, kuinka usein tietty määrittely on tietylle sanalle annettu. Esimerkiksi 'idiootti' mainittiin huomattavasti useammin *urpon* kuin *uunon* yhteydessä, ja siksi se on kuviossa lähempänä *urpoa*. Kuvio ei kuitenkaan pyri olemaan täysin tarkka vaan ennemminkin antamaan suuntaa prototyyppien hahmotteluun, eikä siinä myöskään osoiteta merkitystaustan kognitiivisia alueita.

Kuvio 3. *Taunon*, *urpon* ja *uunon* omat ja yhteiset merkitykset.

Kuviosta 3 huomaa, että monet sanoista, joita avoimissa vastauksissa on käytetty merkityksen määrittelyyn, ovat keskenään lähimerkityksisiä ja kuvaavat erilaisia kielteisiä, ei-toivottuja ominaisuuksia. Niiden merkityserojen tarkastelu ansaitsisi oman tutkimuksensa, enkä tässä paneudu siihen syvemmin.

Prototyypin *tauno* on paitsi 'tyhmä' myös 'tavallinen'. Nämä merkitykset ovat sen verran kaukana toisistaan, että niitä voi pitää erillisinä – toisin sanoen ne syntyvät eri kognitiivisilla alueilla – ja sanaa voi siten pitää näistä kolmesta selvimmän polyseemisena. Kolmas erillinen, joskin epäprototyyppinen *taunon* merkitys on 'maalainen', joka niin ikään syntyy eri kognitiivisella alueella, vaikka vaatii myös pejoratiivisuuden aluetta merkitystulkintaansa, koska siinä aktivoituu tietynlainen maalaisuuden ja kaupunkilaisuuden vastakkaisuus. Prototyypin *urpo* on 'tyhmä', 'huonosti käyttäytyvä' ja 'idiootti', ja epäprototyypin *urpo* on 'röyhkeä' ja 'juntti'. Prototyypin *uuno* taas on 'tyhmä', 'hidasälyinen' ja 'tietämätön', siinä missä epäprototyypin *uuno* on 'hassu' ja 'hajamielinen'. Näitä merkitysmäärittelyitä tarkasteltaessa voi nähdä erilaisia taustoja, joita vasten kuvio hahmottuu. Pejoratiivisuuden taustaa vasten hahmottuvat ainakin kaikkien jakama merkitys 'tyhmä' sekä *urpon* merkitykset 'idiootti' ja 'juntti'. Voidaan kysyä, miten 'idiootti' eroaa 'tyhmästä', mutta tämän aineiston pohjalta en voi ottaa piirteiden tarkempaan merkitykseen kantaa. *Urpon* merkitykset 'röyhkeä' ja 'huonosti käyttäytyvä' sekä *uunon* merkitys 'hassu' taas hahmottuvat tietynlaisen toivotun

käyttäytymisen taustaa vasten. *Uunon* merkitys 'hajamielinen' ja *uunon* ja *urpon* merkitys 'ymmärtämätön' sen sijaan hahmottuvat kognitiivisten kykyjen taustaa vasten.

Edellä hahmottelemani kolmen lähimerkityksisen sanan merkityskuvausta voinee soveltaa sanakirjatyössä. Kielitoimiston sanakirjan merkityskuvauksissa mainituista määrittelyistä 'typerä' ja 'hölmö' sopivat tutkimukseni perusteella sekä *urpoon* että *uunoon* kuin myös *taunoon*. Näiden lisäksi *urpon* merkityskuvaukseen voisi lisätä määrittelyt 'tyhmä' ja 'idiootti' ja *uunon* 'tyhmä', 'yksinkertainen' ja 'tietämätön'. Myös *taunon* voisi ottaa mukaan sanakirjaan hakusanaksi, ja sen voisi määritellä 'tavalliseksi', 'yksinkertaiseksi' ja 'tyhmäksi'. Näiden arkisessa puhekielessä käytettyjen sanojen merkityskuvauksen tarkentamisesta sanakirjassa olisi hyötyä ainakin S2-puhujille.

6 Päätäntö

Tässä artikkelissa olen tarkastellut kyselyaineiston ja kognitiivisen semantiikan työkalujen avulla kolmea etunimestä appellatiivistunutta ilmausta, *taunoa*, *urpoa* ja *uunoa*, joilla kaikilla on puhekielessä pejoratiivinen merkitys. Vaikka kognitiivisessa semantiikassa kontekstilla on tärkeä rooli ilmauksen merkityksen rakentumisessa, hahmottelemani merkityskuvausmallin avulla sanojen merkitystä on mahdollista tarkastella kyselyaineistoa hyödyntäen ilman autenttista (esimerkiksi korpusaineiston tarjoamaa) käyttökontekstia. En siis ole lähtenyt liikkeelle tuotoksesta, jossa tutkimani sanat esiintyvät, vaan aineistoni konteksti on elisitoitu kyselyn toimintakehyksessä, ja olen tarkastellut niitä merkityksiä, joilla kyselyn informantit ovat sanoja kuvanneet. Näiden merkitysmäärittelyiden avulla olen hahmotellut *taunon*, *urpon* ja *uunon* prototyyppisiä ja epäprototyyppisiä merkityksiä ja sitä, millaista taustaa vasten kukin merkitys hahmottuu. Lisäksi olen kyselyaineistoa analysoimalla tutkinut ilmausten käyttöä ja pejoratiivisuutta.

Tutkimusaineisto vahvistaa aiemman havainnon (N.N.) siitä, että itseen viitataan tyypillisesti *uunolla*, kun taas toista solvataan *urpolla*, ja *tauno* taas tarkoittaa myös 'tavallista'. Paitsi että kyselytutkimus vahvistaa aiemman korpustutkimuksen havaintoja, se myös tarjoaa vastauksia sellaisiin kysymyksiin, joita pelkän korpusaineiston avulla ei ole mahdollista selvittää. Siten tämä tutkimus tarkentaa *taunon*, *urpon* ja *uunon* merkityskuvausta.

Edellä on käynyt ilmi, että sekä *urpo* että *uuno* tarkoittavat ensisijaisesti ja prototyyppisesti 'tyhmää'. *Urpo* ärsyttää tahallaan, kun taas *uuno* hölmöilee ajattelemattomuuttaan. Niinpä prototyyppinen *urpo* on muun muassa 'huonosti käyttäytyvä' ja *uuno* 'hidasälyinen'. Epäprototyyppisesti taas *urpo* on esimerkiksi 'röyhkeä' ja *uuno* 'hajamielinen'. Vaikka *taunoo* korpusaineiston perusteella käytetään useimmin pejoratiivisessa merkityksessä (N.N.), kyselytutkimuksen perusteella *tauno* on ensisijaisesti ja prototyyppisesti 'tavallinen ihminen'. Sillä on kuitenkin myös 'tyhmän' merkitys. Kuten *uunon*, myös *taunon* tyhmyys on hyväntahtoista ja tahatonta. Epäprototyyppisesti *tauno* on myös 'maalainen'.

Urpo on näistä kolmesta sanasta pejoratiivisin, *uuno* toiseksi pejoratiivisin ja *tauno* vähiten pejoratiivinen. *Uunon* ja *taunon* välinen ero pejoratiivisuudessa ei ole kuitenkaan yhtä jyrkkä kuin *uunon* ja *urpon* välinen. Niinpä voidaankin todeta, että *uuno* on jossain määrin *urpompi* kuin *tauno*.

Artikkelissa tutkimuskohteena on ollut kolme pejoratiivisesti ja haukkumasananakin käytettyä appellatiivistunutta ilmausta, jotka pohjautuvat suomalaisiin miehennimiin. Nimi kytkeytyy identiteettiin ja on tärkeä osa sitä. Siksi olisikin tarpeen tutkia sitä, miten nimen appellatiivistuminen pejoratiiviseen merkitykseen vaikuttaa nimenkantajan identiteettiin ja suhtautumiseen omaan nimeensä.

Lähteet

- AINIALA, TERHI & JANTUNEN, JARMO H. 2019: Korpusonomastinen tutkimus slanginimistä *Hesa* ja *Stadi* digitaalisissa diskursseissa. *Sananjalka* 61, s. 57–79. <https://doi.org/10.30673/sja.80312>
- BREZINA, V., WEILL-TESSIER, P., & MCENERY, A. 2020: #LancsBox v. 5.x. [ohjelmisto]. <http://corpora.lancs.ac.uk/lancsbox>.
- HAIMAN, JOHN 1985: *Natural syntax*. *Cambridge Studies in Linguistics* 44. Cambridge: Cambridge University Press.
- CRUSE, D. A. 1986: *Lexical semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CRUSE, ALAN 2011: *Meaning in language. An introduction to semantics and pragmatics*. Kolmas painos. Oxford: Oxford University Press.
- GLYNN, DYLAN 2014: Polysemy and synonymy: Cognitive theory and corpus method. – Dylan Glynn & Justyna A. Robinson (toim.), *Corpus methods for semantics: Quantitative studies in polysemy and synonymy*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- HAMUNEN, MARKUS – HUUMO, TUOMAS 2020: Kielitaju kielentutkijan työkaluna. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne & Kaius Sinnemäki (toim.), *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV* s. 199–239. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/skst.1457>.

- HAMUNEN, MARKUS – KONSTENIUS, REETTA 2020: Monimenetelmäisen kielentutkimuksen metateoreettisia lähtökohtia. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne & Kaius Sinnemäki (toim.), *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV* s. 105–157. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/skst.1457>.
- HÄMÄLÄINEN, SIMO 1956: Kynttilä otti uunon vihtorin. Erisnimien käytöstä yleisnimenä. – *Virittäjä* 60 s. 202–227
- ITKONEN, ESA – PAJUNEN, ANNELI 2010: *Empiirisen kielitieteen metodologia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JANTUNEN, JARMO H. 2001: "Tärkeä seikka" ja "keskeinen kysymys": Mitä korpuslingvistinen analyysi paljastaa lähisynonyymeista? *Virittäjä* 105(2), s. 170–192. <https://journal.fi/virittaja/article/view/40082>.
- KATZ, JERROLD J. – FODOR, JERRY 1963: The structure of a semantic theory. *Language* 39(2), s. 170–210.
- KS = *MOT Kielitoimiston sanakirja 2.0*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 149. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Kielikone Oy 2008.
- LANGACKER, RONALD W. 1987: *Foundations of cognitive grammar. Volume I. Theoretical prerequisites*. Stanford, California: Stanford University Press.
- LANGACKER, RONALD W. 1988: An overview of cognitive grammar. – Brygida Rudzka-Ostyn (toim.), *Topics in Cognitive Linguistics* s. 3–48. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- LANGACKER, RONALD W. 2008: *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- LEINO, PENTTI 1993: *Polysemia – kielen moniselitteisyys*. Kieli 7. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LUODONPÄÄ-MANNI, MILLA 2013: Kyselytutkimus kielentutkijoiden yleistieteellisille termeille antamista merkityksistä. *Virittäjä* 117(2). <https://journal.fi/virittaja/article/view/8314>.
- LYONS, JOHN 1995: *Linguistic semantics. An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MUNRO, ROBERT – BETHARD, STEVEN – KUPERMAN, VICTOR – TZUYIN LAI, VICKY – MELNICK, ROBIN – POTTS, CHRISTOPHER – SCHNOEBELEN, TYLER – TILY HARRY 2010: Crowdsourcing and language studies: the new generation of linguistic data. *Proceedings of the NAACL HLT 2010 Workshop on Creating Speech and Language Data with Amazon's Mechanical Turk* s. 122–130. Los Angeles: Association for Computational Linguistics.
- NIDA, EUGENE A. 1975: *Componential analysis of meaning*. The Hague–Paris: Mouton.
- ONIKKI, TIINA 1994: Skeema merkitysrakenteen ja taustatiedon kuvauksessa. – Pentti Leino & Tiina Onikki (toim.), *Näkökulmia polysemiaan*. Kieli 8. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- PAUNONEN, HEIKKI 2000: *Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii. Stadin slangin suursanakirja*. Helsinki: WSOY.
- PAUNONEN, HEIKKI 2018: Henkilökohtainen sähköpostiviesti 2.2.2018.
- PAUNONEN, HEIKKI – PAUNONEN, MARJATTA 2002: *Stadilaisen nimipäiväkirja*. Helsinki: WSOY.
- PUOLAKKA, SUVI 2003: "Kuka uuno tän on duunannu?" Suomalaisten etunimien appellatiivistuminen slangisanastossa. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- PÄIVIÖ, PIA 2007: *Suomen kielen asti ja saakka: terminatiivisten partikkelien synonymia, merkitys, käyttö ja kehitys sekä asema kieliopissa*. Turun yliopisto.

- RAUKKO, JARNO 2002: Pitämisen polysemia: miten koehenkilöt hahmottavat *pitää*-verbin merkitystyyppisiä. *Virittäjä* 106(3), 354–374. <https://journal.fi/virittaja/article/view/40193>
- RAUKKO, JARNO (tekeillä). *Polysemy, meaning differentiation, and the production test*. Väitöskirjan käsikirjoitus. Helsingin yliopiston humanistinen tiedekunta.
- SCHMITT, CHRISTIAN 2009: Appellativisch gebrauchte Eigennamen. Eine kontrastive Untersuchung zum Sprachenpaar Deutsch/Französisch. *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur* 119(1), 11–32.
- SIVONEN, JARI 2005: *Mutkia matkassa – nykysuomen epäsuoraa reittiä ilmaisevien verbien kognitiivista semantiikkaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKÖLDBERG, EMMA – TOPOROWSKA GRONOSTAJ, MARIA 2006: Swedish appellativized forenames in compounds – A lexicographic approach. Elisa Corino, Carla Marengo ja Christina Onesti (toim.): *Proceedings of the 12th EURALEX International Congress*, 1193–1199. Torino: Edizioni dell’Orso.
- TAKÁCS, JUDIT 2007: *Keresztnevek jelentésváltozása. Egy tulajdonnévtípus közzévalásának modellje*. A Debreceni Egyetem Magyar nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 86. Debrecen: Debreceni Egyetem.
- TAYLOR, JOHN R. 2003: *Linguistic categorization*. Third edition. Oxford: Oxford University Press.
- VANHATALO, ULLA 2002: ”Naiset motkottaa aiheesta ja nalkuttaa syyttä”. Kyselytesti verbien semanttisten sisältöjen arvioinnissa. *Virittäjä* 106 s. 330–353.
- VANHATALO, ULLA 2003: Kyselytestit vs. korpuslingvistiikka lähisyntonyymien semanttisten sisältöjen arvioinnissa - mitä vielä keskeisestä ja tärkeästä? *Virittäjä* 107(3) s. 351–369.
- VANHATALO, ULLA 2005: *Kyselytestit synonymian selvittämisessä. Sanastotietoutta kielenpuhujilta sähköiseen sanakirjaan*. Helsinki: Helsingin yliopisto. Suomalais-ugrilainen laitos. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/19638>.
- VANHATALO, ULLA – VEKALAHTI, KIMMO 2020: Kysely. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne & Kaius Sinnemäki (toim.), *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV* s. 240–273. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/skst.1457>.